

ПРО ПЕРЕВІДКРИТТЯ ГУМАНІЗМУ

У статті розглядається проблема «перевідкриття гуманізму», що у сучасному філософському дискурсі є антитезою класичній моделі гуманізму. Зазначається, що пошук нової моделі гуманізму повинен ґрунтуватися на ідеї морального удосконалення сучасної людини, яка змушена відшукувати основи власного існування в умовах техногенної цивілізації.

Ключові слова: гуманізм, «перевідкриття гуманізму», техногенна цивілізація, людина, цінності.

Звернення до гуманізму як філософської проблеми актуалізувалося наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, що пов'язано з критикою європейського антропоцентризму в умовах техногенної цивілізації. Ідеться про подолання раціоналізму класичної моделі гуманізму; у сучасній філософській думці ці ідеї втілені у концепції «перевідкриття гуманізму».

Слід підкреслити, що пошук нової моделі гуманізму становить сучасний дискурс як пострадянської, так і зарубіжної філософії. Спостерігаються різноманітні варіанти/моделі, представлені постмарксистською філософією, постмодернізмом, постаналітичною філософією, сучасною філософською антропологією, філософією науки і богослов'ям, аксіологією та етикою. У цих роботах «перевідкриття гуманізму» розглядається як переосмислення класичних інтерпретацій гуманізму, виявлення ілюзорності самого концепту «гуманізм». До цієї проблеми зверталися С. Тулмін, М. Фуко, М. Гайдеггер, Ф. Фукуяма, Е. Агацци, Г. Йонас, А. Маслоу, А. Гусейнов, І. Фролов, Б. Юдін, М. Моїсєєв, В. Стюпін, В. Лекторський, В. Кутирьов та багато інших дослідників.

В українській філософській думці проблема «перевідкриття гуманізму» розглядається у роботах В. Табачковського, О. Соболя, В. Лук'янця, В. Пролеєва, С. Кримського та інших. Найбільш значущою у цьому процесі є колективна робота вчених Інституту філософії АН України «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи», що вийшла в 2002 році. Однак слід зауважити, що дослідницька тема «перевідкриття гуманізму» у вітчизняній філософії ще не стала предметом усебічного аналізу. Кризовий стан науки, економіки, освіти, моралі є певним чином тими обставинами, які відсунули цю проблему на другий план, проте у роботах зарубіжних учених з 80-х років ХХ ст. спостерігається поворот до аналізу концепту «перевідкриття гуманізму». «Перевідкриття гуманізму – головна риса сучасного стилю мислення», – заявив один із провідних американських постаналітиків і постмодерністів С. Тулмін. На його думку, «перевідкриття гуманізму» полягає у руйнуванні жорстких, вузько раціональних визначень смислу людського життя, ролі людини у цьому світі [6].

Необхідність «перевідкриття гуманізму», висунута наприкінці ХХ століття, багато в чому обумовлена появою нових реалій, раніше не відомих. Насамперед, це широкий спектр соціокультурних факторів, які задані техногенною цивілізацією та її складовим елементом – інформаційним суспільством. Як відзначають В. Лекторський і В. Стюпін, для цивілізації цього типу є характерним творчий пошук нових форм у науці, культурі, філософії, у гуманітарному, а також природничо-науковому і технологічному знанні. Слід підкреслити, що до початку ХХІ століття людина настільки радикально змінила навколишній світ, що тепер повинна змінити себе, щоб існувати у ньому.

«Перевідкриття гуманізму» з моменту свого виникнення як філософської проблеми зазнало різних інтерпретацій. «Перевідкриття гуманізму» визначається як новий гуманізм, антигуманізм, постгуманізм, трансгуманізм, технокомунізм тощо. Ці модифікації корелюють із характеристикою сучасної епохи як епохи постєвропоцентризму, постанціоналізму, постколоніалізму, постструктуралізму, постмодернізму, постіндустріалізму. У такому контексті обґрунтовуються положення про постнекласичну науку, постлюдство, постлюдину, кіборга. Ці концепції не можуть приховати вельми важливу обставину: гуманізм і його нові варіанти, нові модифікації у центр своїх роздумів висуває проблему людини, ґрунтуючись на різних світоглядних позиціях. На думку українських філософів В. Лук'янець і О. Соболя, демаркація між ними полягає у наступному: традиційний гуманізм – це любов до людини у тому модусі її існування, який домінує нині. Цей гуманізм не визнає ніяких інших модусів існування людини. На відміну від традиційного гуманізму, «трансгуманізм» – це любов до іншої людини, яка ще тільки має виникнути в

результаті використання гуманотехнології. «Трансгуманізм» – це любов не до ближнього, а до дальнього, тобто до генетично модифікованої людини (до постлюдини, до транслюдини, до *Homo supertechnologicus*), яка є біологічним різновидом *Homo sapiens* [3, с. 153].

О. О. Сакірко вважає, що принципове розходження між гуманізмом, постгуманізм і трансгуманізм у тому, що якщо для епохи гуманізму був характерний постантропоцентризм, то сьогодні можна говорити про техноантропоцентризм, коли стосунки людини з творцем замінюються стосунками людини зі створюваним [5].

«Перевідкриття гуманізму». як і класична модель гуманізму, звертається до центральної філософської проблеми – проблеми природи людини. Оцінку зміни природи людини у результаті біотехнологічної революції дає американський філософ Ф. Фукуяма у своїй роботі «Наше постлюдське майбутнє. Наслідки біотехнологічної революції» (2002). Біотехнологічну революцію Ф. Фукуяма визначає наступним чином: «Те, що ми переживаємо сьогодні – це не просто технологічна революція у нашій здатності декодувати ДНК і маніпулювати нею, а революція у біології, що виступає засадничою наукою» [9, р. 19]. У процесі цієї революції, продовжує він, відкриваються безпрецедентні можливості зміни природи людини – зміни настільки глибинної, що виникає питання: «Яке майбутнє нас чекає: людське чи постлюдське?».

Ф. Фукуяма висловлює занепокоєння: нічим не обмежений науковий прогрес здатний вивести людство за ту відносну межу, де суб'єкт уже не є людиною. Біотехнологічна революція, підкреслює автор, призводить до суттєвих змін, а саме: підриває концепцію рівності, на якій заснована ліберальна демократія, що в свою чергу спотворює моральні відносини між людьми; посилюється ієрархічність і конкурентність, обумовлюючи соціальні конфлікти. На думку філософа, сучасна цивілізація зіткнулася з викликом, породженим формуванням «суспільства знання». Ф. Фукуяма у своїй роботі відстоює положення, що ефективний контроль над біотехнологіями навряд чи можливий, а перспективи їх подальшого регулювання вкрай туманні.

У контексті «перевідкриття гуманізму» як сучасної альтернативи класичному гуманізму, важливими і актуальними є положення, висловлені свого часу Г. Сковородою. Визначного філософа відносять, без сумніву, до славетної когорти великих гуманістів. У творчості українського мислителя ідея гуманізму ґрунтувалася виключно на Біблії і була головною засадою його діяльності.

Гуманізм Г. Сковороди полягав у тому, що основою людини вступає друга природа, вічне, нетлінне, душевне, а «внутрішня людина» ним наділялася божественними рисами. Внутрішнє переживання, страждання і радість є культурним ідеалом філософа. Мислитель відстоював думку про те, що за своєю природою людина не зіпсована, добра, що «справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати зла людям». На думку філософа, причинами, що породжують моральні вади, інші відхилення у поведінці, є суспільні умови та неосвіченість.

Удосконалення людини філософ-гуманіст пов'язує із самовдосконаленням, щастям, спорідненою працею, необхідністю пізнання самого себе, повагою до знань, до шанування людей тощо. Усі його моральні настанови, моральні максими, за терміном Винниченка, знаходяться безпосередньо у контексті християнства. Гуманізм Г. Сковороди своїм корінням тягнє до Нагорної проповіді.

Святкування 1025-річчя Хрещення Русі є продовженням і втіленням у життя християнських цінностей, які відстоював український мислитель. Патріарх Московський і всія Русі Кирил підкреслив значимість християнських гуманістичних цінностей у сучасному світі. «Сучасний світ стикається з багатьма бідами: злочинністю, тероризмом, зростанням кількості суїцидів, абортами і розпадом сімей, алкоголізмом і наркоманією, руйнуванням навколишнього середовища та соціальною несправедливістю, самотністю і душевними стражданнями багатьох людей. Подолати ці негаразди можливо на шляху відродження віри в Бога...» [4].

Митрополит Харківський і Богодучівський Никодим на сторінках часопису «Віра і Розум» у 2000 році зазначив, що у XX столітті християнство повинно було визначити своє ставлення до найгостріших і найскладніших питань, які до цього часу не були відомі. Так людство повністю не усвідомлює, що гуманістична мораль – невід'ємна частка буття людини і соціуму.

Погоджуючись з роздумами Г. Сковороди зазначимо, що розуміння самого себе можливе завдяки моральному вдосконаленню і духовному поступові людської особистості. На думку філософа, шлях самопізнання є процесом реального наближення людини до Бога унаслідок заглиблення у себе. Водночас, людина не може досягти внутрішньої гармонії, якщо буде заклопотана пошуками поза собою якихось благ. Лише за умови самоаналізу людина

преображається у нову, «внутрішню», яка може жити за покликом Святого Духу. Це мить, коли людина відшукала свій справжній життєвий шлях, здобула душевну рівновагу і щастя.

Одним із перших серед лідерів світової спільноти, що поставив наприкінці ХХ століття питання гуманізму в контексті етики науки, в контексті сучасних проблем християнства був Папа Іоанн Павло II. Уже в енцикліці 1980 року «*Dives in Misere cordia*» він виказав занепокоєння про втрату багатьох фундаментальних цінностей, які свідчать про кризу моралі людства, кризу між людською взаємодією, утилітарного ставлення до людини, втрати розуміння істинного добра. Він підкреслював, що керуючись вірою, надією, любов'ю, можна запобігти знищенню людства внаслідок ядерної війни або екологічної катастрофи, можна зупинити падіння моралі, гуманістичних цінностей, без яких неможливе життя як окремої людини, так і усього людства. Ці ж настанови він викладав і в праці «*Основи етики*». Для сучасного бачення ідей гуманізму важливою є наступна думка: «Духовні цінності в людині не можуть виникати із матерії, вона обумовлює їх виникнення з середини, джерело їх в душі, він їх виробляє, в ньому безпосередня причинність їх виникнення і існування» [2, с. 47].

Отже, сучасне суспільство зіткнулося з доволі серйозною проблемою планетарного масштабу – відродженням духовності, адже у техногенній цивілізації вже не спрацьовують механізми, засоби і шляхи повернення моральних устоїв, які були створені людством раніше. Тому проблема «перевідкриття гуманізму» представлена не лише у філософській літературі, але і у філософських антиутопіях ХХ століття.

Р. Бредбері у романі «451° за Фаренгейтом» одним із перших у другій половині ХХ століття порушив проблему трансформації людини під впливом техніки. Автор переконливо доводить, що людина вже не може і не хоче жити поза технікою. Ідеться про антропологічну кризу людини в умовах техногенної цивілізації: процес дегуманізації, бездуховність, деградацію, появу телезалежної людини, руйнування культури, її книжкової скарбниці.

Автор доводить, що антропологічна криза виявляється на усіх рівнях: релігійному, екзистенційному, особистому, суспільному. Він зазначає, що людина втрачає духовність, як головний чинник внутрішнього світу. Такі почуття як любов, віра відходять на другий план, даючи місце байдужості, страху, самотності і причиною цього є надмірне використання технічних засобів. Р. Бредбері змальовував наслідки абсолютизації технічних надбань, яким підпорядковані усі сторони життя як суспільства, так і людини. Постлюдина, технозалежна людина – наслідок і результат впливу технологічного середовища, де людина є постійно присутньою, проживає у ньому, використовує його.

У романі Р. Бредбері зазначена актуальна проблема: втрата безпосереднього зв'язку людини з іншими людьми призводить до дефіциту переживання, як наслідок – відбувається втрата гуманності. Саме у діалогічному спілкуванні розкривається таємниця Іншого, а відтак діалог виступає синонімом як взаємної творчості, так взаємного збагачення людей.

Стосунки Монтега та Мілред – це ще одна складова в переоцінці життєвих поглядів головного героя. Змальовуючи антропологічну кризу, Р. Бредбері художньо змальовує, що цьому сприяє порушення комунікації, тобто спілкування між персонажами. Так, для Мілред її комунікація є зрозумілою лише для неї, а для Монтега вона є замкнутою, незрозумілою та відчуженою. Головний герой відчуває спустошення, яке його ніби переслідує. Це має свої психолого-антропологічні причини. Між Монтегом та Мілред немає, який визначає не лише сферу безпосередньо мовної комунікації, але й усю сукупність міжлюдських стосунків. Адже саме в діалогічному спілкуванні розкривається таїна Іншого, а відтак «діалог є синонімом взаємної творчості, взаємного збагачення людей та конкретизації». «У справжньому діалозі люди творять одне одного й, водночас, своє спільне життя, не втрачаючи індивідуальності» [7, с. 228].

Для Мілред спілкування з чоловіком відбувається за рахунок набору певних фраз, а точніше сказати запитань, які не суть ніякої важливої інформації. Героїня живе у світлі власної комунікації, зрозумілої лише для неї та її «родичів». Це нагадує сучасні соціальні мережі «Фейс бук», «Однокласники», «Контакт». Автор малює розпад сімейних стосунків через відчуження як один із засобів створення напруженої емоційної атмосфери. Автор зображує відчуження як одну з характеристик антропологічної кризи. Це почуття присутнє як у Монтега, так і у Мілред. Проблема, яка розглядається автором, це також проблема стосунків чоловіка та жінки. Це одвічна проблема людського буття. Вона є настільки глибинною, що її розв'язання кожен раз породжує нові трагічні колізії. Їх глибинний характер яскраво змалював О. Фінк. У праці «Основні феномени людського буття» (1958) він пише, що «розломленість людського буття на фрагментарні форми життя, чоловічу та жіночу, є чимось більшим, ніж просто випадковим біологічним станом

або суто зовнішньою зумовленістю психофізичної організації: подвійність статей належить до буттєвого ладу нашого існування» [7, с. 268].

Р. Бредбері у романі піднімає питання й про роль інституту сім'ї. Автора хвилює питання чому так відбувається і чи не стане це серйозною загрозою для самої людини. Не дивлячись на те, що у героїв немає повноцінної родини, автор намагається вказати на причини, які призвели до загрозливих наслідків руйнування сімейних традиційних цінностей. Адже сім'я перетворилася на формальність, а члени родини виконують лише механічні функції, не надаючи їм сенсу. І герой відчуває себе непотрібним у сім'ї, усвідомлює власну безпорадність, неспроможність впливати на свою дружину. Але він робить спробу подолати відчуження між ним та дружиною та подолати внутрішню порожнечу. Процес відчуження супроводжує Монтега не лише вдома, але й проникає у його роботу.

Таким чином, стосунки між Мілред та її чоловіком – це стосунки відчуження, коли чоловік відчужений від жінки в любові та повазі. Але це відчуження обумовлене технозалежністю героїні. Кожен із персонажів живе своїм власним життям, вони не розуміють один одного. Монтега та Мілред ніби актори різних театрів, які живуть за власними сценаріями, але найстрашнішим виявляється те, що вони не знають, чому так сталося і як повинно бути насправді. І в цьому виявляється головна колізія стосунків чоловіка та жінки.

Р. Бредбері змалював відчуження чоловіка і жінки в антиутопічному жанрі на підставі техніки, поринання жінки не у світ людських емоцій, у світ почуттів, а у інший світ – світ химерний та надуманий. Автор вперше зображує цю проблему, як трагедію не однієї людини, а як проблему цілого суспільства.

Р. Бредбері у романі порушує ще одну важливу проблему, яка зараз досить гостро обговорюється не лише в літературі, але й стає актуальною соціальною проблемою у філософії, медицині, соціології та пов'язана з небажанням мати дітей. Ця проблема має назву чайлдфрі (з англійської *childfree* – вільний від дітей) – рух учасників, яких об'єднує відсутність дітей і свідоме небажання їх мати. Автор показує це на прикладі подруг Мілред. «How're your children, Mrs. Phelps? he asked. You know I haven't any! No one in his right mind, the Good Lord knows; would have children! said Mrs. Phelps, not quite sure why she was angry with this man» [8, с. 45]. («Як ваші діти, місіс Фелпс? – запитав Монтега. – Ви прекрасно знаєте, що у мене немає дітей! Та й хто в наш час, будучи в здоровому глузді, захоче мати дітей? – скрикнула місіс Фелпс, не розуміючи, чому цей чоловік так її дратує»). Інша героїня говорить про дітей як про рід, яка служить лише для того, щоб продовжити рід. «No use going through all that agony for a baby. The world must reproduce, you know the race must go on <...> I plunk the children in school nine days out of ten. I put up with them when they come home three days a month; it's not bad at all. You heave them into the «parlour» and turn the switch. It's like washing clothes; stuff laundry in and slam the lid» [8, с. 45]. («Але з іншого боку, люди повинні розмножуватися. Ми зобов'язані продовжити людський рід <...> Діти не так вже й погано. Дев'ять днів із десяти вони проводять у школі. Мені з ними доводиться бувати тільки три дні на місяць, коли вони вдома. Але це нічого. Я дітей заганяю у вітальню і вмикаю її. Це подібно до прання білизни. Ви закладаєте білизну й закриваєте кришку»). Це один із виявів антропологічної кризи в романі, коли відбувається трансформація таких почуттів не лише, як любов чоловіка до жінки, але й любов у ставленні до власних дітей.

«Перевідкриття гуманізму» постає досить складною і поліваріантною проблемою. До її осмислення звертаються представники різних філософських напрямків, пропонуючи свій варіант бачення. «Перевідкриття гуманізму» є альтернативою класичному гуманізму. Сьогодні не можна однозначно відповісти на питання: «Перевідкриття гуманізму – це добро чи зло?». Не можна не погодитися з точкою зору А. Гусейнова про те, що «якщо б добро і зло справді бігали кожне на своїх двох ногах, ми б точно знали, де одне, а де інше, то добрі мали б прагнути до знищення лихих. Подібно до того, як ми очищаємо поле від бур'янів або тіло від паразитів. Але у тому й річ, що добро і зло не розлучені поіндивідуально таким чином, щоб одні були б лише добрими, а інші лише лихими» [1, с. 23]. Зміна природи людини є складним, суперечливим, повним драматизму процесом. І в такому контексті «перевідкриття гуманізму» вимагає зваженої філософської оцінки у практиці і теорії, з тим, щоб не наступала епоха, яку Ліна Костенко характеризувала як епоху «неоцінізму»: «Гряде неоцінізм. Я в ньому не існую».

Таким чином, відродження гуманістичних цінностей християнства є одним з найважливіших завдань, що стоять перед людством в умовах техногенної цивілізації. Учені і богослови, педагоги і філософи, соціологи і юристи стурбовані кризою духовності людини, її моральною нестійкістю у наш час. Учені і громадськість стурбовані тим, що мораль як цінність відведена на останнє місце у

системі пріоритетів сучасної людини, що критерієм оцінки визначення людини є технічний, економіко-фінансовий результат. Ось чому відродження християнських традицій гуманізму – це є відродження християнського гуманізму Г.С. Сковороди, що усі свої думки спрямував на людину, на те, щоб людина була щасливою, вільною, самодостатньою. Ідеї гуманізму, що проголосив Г. Сковорода, є ланками, які поєднують ідейну спадщину мислителя з духовними пошуками сучасної епохи.

Література:

1. Гусейнов А. А. Возможно ли моральное обоснование насилия? / А. А. Гусейнов // Вопр. философии. – 2004. – № 3. – С. 19–27.
2. Войтына К. Основания этики / К. Войтына // Вопросы философии. – 1991. №1. – С. 29–60.
3. Лукьянец В., Соболев О. Горизонты гуманитарии: проблема постчеловеческого будущего / В. Лукьянец, О. Соболев // Філософія освіти. – 2006. – № 3 (5). – С. 145–155.
4. Послание Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла и Священного Синода Русской Православной Церкви архипастырям, клиру, монашествующим и мирянам в связи с 1025-летием Крещения Руси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravmir.ru/poslanie-svyatejshego-patriarxa-moskovskogo-i-vseya-rusi-kirilla-i-svyashhennogo-sinoda-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi-arxipastyryam-kliru-monashestvuuyushhim-i-miryanam-v-svyazi-s-1025-letiem-kreshheni/>
5. Сакирко Е. А. Идеи постгуманизма и трансгуманизма [Электронный ресурс] / Е. А. Сакирко. – Режим доступа: <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-hudozhestvennoy-kultury/404.html>
6. Тулмин С. Человеческое понимание / С. Тулмин. – М.: Прогресс, 1982.
7. Філософія : Світ людини : курс лекцій : навч. посібник для вузів / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов, Є. Андрос. — К : Либідь, 2003. — 432 с.
8. Bradbury Ray. Fahrenheit 451: short stories / Bradbury Ray. — М. : Raduga Publishers, 1983. — 384 p.
9. Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. Farrar, Straus and Giteux / F. Fukuyama – New York: Oxford University Press, 2002.

Дениско Л. Н., Пилипенко С. Г., Куликова И. И. О переоткрытии гуманизма. *В статье рассматривается проблема «переоткрытия гуманизма», что в современном философском дискурсе выступает антитезой классической модели гуманизма. Отмечается, что поиск новой модели гуманизма должен основываться на идее нравственного совершенствования современного человека, вынужденного отыскивать основы своего существования в условиях техногенной цивилизации.*

Ключевые слова: гуманизм, «переоткрытие гуманизма», техногенная цивилизация, человек, ценности.

Denisko L. N., Pilipenko S. G., Kulikova I. I. About the rediscovery of humanity. *The problem of "rediscovery of humanism" that, in modern philosophical discourse appears the antithesis of the classical model of humanism. It is noted that the search for a new model of humanism should be based on the idea of moral perfection of the modern man, who was forced to look for a basis of its existence in a technological civilization. With it this article is devoted to the problem of the man's transformation in the conditions of the high development technology of the text in the novel «451° degree of Fahrenheit» by R. Bradbury. Pasted that anti-utopia R. Bradbury's as notification and warning, as foresee and proclamation of the human's problems, which became reality in the contemporary world. Underlined that in the R. Bradbury story the main is described the man in the industrial civilization. The author depicts crisis of spirit, crisis humane in the man on the reason of the analysis the main hero and his wife. R. Bradbury outlined the alienation of men and women on the basis of technology, dipping woman are not in the world of human emotions, senses but in the other world – the world of fancy and contrived. For the first time author depicts this problem, as the tragedy of not one person, but as a problem of the whole society.*

Bradbury in the novel raises another important issue, which is now quite sharply debated not only in literature but also becomes an urgent social problem in philosophy, medicine, sociology and is connected with unwillingness to have children.

Keywords: humanism, «the rediscovery of humanity», a technological civilization, human, value, transformation, television-dependence, polysemantic, reality, children.

© Дениско Л. М., Пилипенко С. Г., Кулікова І. І., 2014.